

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Valentina Lamot

**Arhetipski pristup interpretaciji romana
Franza Kafke *Preobražaj i Proces***

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Valentina Lamot
Matični broj: 0009066460

**Arhetipski pristup interpretaciji romana
Franza Kafke *Preobražaj i Proces***

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr. sc., Aleksandar Mijatović, prof.

Rijeka, 11. rujna 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. METODOLOGIJA RADA.....	3
3. FRANZ KAFKA I NJEGOVO STVARALAŠTVO.....	4
3.1. KAFKIN STIL.....	8
3.2. POJEDINAC vs. DRUŠTVO.....	10
3.3. SUBJEKT I DEZINTEGRACIJA.....	14
3.4. KAFKINI (ANTI)JUNACI – JOSEF K. I GREGOR SAMSA.....	16
4. TRAGIČKA IRONIJA.....	23
4.1. MIT ILI NEŠTO DRUGO?.....	26
5. ZAKLJUČAK.....	30
6. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI.....	32
7. LITERATURA.....	33

1. UVOD

Razmišljajući o temi završnoga rada, odlučili smo analizirati dva glavna junaka autora Franza Kafke. Riječ je o Josefu K. u romanu *Proces* te Gregoru Samsi iz *Preobrazbe*. Na temelju Josefa K. i Gregora nastojat ćemo objasniti međuljudske odnose, unutarnji svijet junaka, njihove misli, osjećaje, dileme, nemire i sumnje.

Kafka je pisao o specifičnim junacima koji prolaze putem staze bizarnosti, a koja je s druge strane sasvim uobičajena za cjelokupni put života. Analize općenito predstavljaju veliki izazov koji postaje još veći kada je u pitanju Kafka sa svojim književnim stvaralaštvom. Naime, Kafka piše na vrlo specifičan način i najčešće je teško razotkriti zagonetnu stranu njegovih djela, posebice njegovih junaka od kojih nijedan ne odstupa i ne izlazi iz *kafkijanskih* okvira.

Svi oni predstavljaju nešto, a opet ništa. Svi su oni izgubljeni, izolirani, pokušavaju se boriti protiv društva u kojem žive, ali u tome ne uspijevaju, kao što ne uspijevaju ni u pronalasku vlastitog identiteta. Oni su u vječitoj potrazi za smislom i svojim *ja*, nezadovoljni i odbačeni.

Osim što predstavljaju većinu stvarnih ljudi u suvremenom svijetu, predstavljaju i samoga autora. Kafka je imao težak i buran život, osjećao se neželjenim, njegov je unutarnji svijet bio pun nemira, boli, očaja, a upravo o tome piše i prikazuje putem svojih likova koji se svojim ili tuđim postupcima dovode do apsolutne izgubljenosti i kao takvi se predaju u ruke sudbine. Bez borbe, nade i pitanja prihvaćaju veliki teret na svoja leđa. Ovo su samo neki od razloga zašto smo odlučili analizirati Josefa K. i Gregora Samsu.

Obojica likova ne predstavljaju samo obične književne tvorevine, već se mogu pronaći i u stvarnome životu. Iako društvo ima gotovo sve, ipak je većina nezadovoljna sobom i svojim životom. Razlike između ljudi, snažno

su vidljive, baš kao i zavist te mržnja što dodatno nagriza cjelokupno čovječanstvo koje se ionako polako raspada.

U ovom će radu biti riječi i o tome, potpunom raspadu ljudskog bića, nastojat ćemo prikazati sliku (samo)uništenja iz različitih kutova. Upravo smo se zbog toga i odlučili analizirati Kafkina djela jer, usuđujemo se reći, nitko drugi nije na bolji način prikazao destrukciju čovjeka. Također, valja spomenuti kako je jedan od glavnih razloga zbog kojega smo odabrali baš roman *Proces*, seminarski rad u kojem se proučavao netom spomenuti junak Josef K.

Ovdje smo odlučili otići korak dalje i proširiti ovaj rad na način da prikažemo još jednog izgubljenog junaka, a to je Gregor Samsa. Cilj je prikazati njihove živote na temelju različitih teorija koje možemo ukalupiti u stvarnost.

2. METODOLOGIJA RADA

Rad na temu *Dvostruki pristup Kafkinim junacima* započet ćemo osvrtom na život i djelo velikog književnika Franza Kafke. Ukratko ćemo se osvrnuti na Kafku kao običnog čovjeka i književnika te na odabrana djela koja su postigla golem uspjeh i kod publike i kritike. Kafka je živio turobnim životom i imao je specifičan pogled na svijet. Često je bio neshvaćen, a o tome je pisao u svojim djelima.

Nakon toga ćemo se baviti Kafkinim stilom pri čemu će nam temeljno polazište biti njegova djela, *Proces i Preobražaj*, ali i razmišljanja velikog poznavatelja svjetske književnosti, Milivoja Solara. Rad ćemo nastaviti prikazom odnosa i položaja pojedinca i društva. Nastojat ćemo dokazati koliko su zapravo Kafkina djela ogledalo stvarnosti i koliko je pojedinac suvremenog doba usamljen, neshvaćen, napaćen, otuđen i izoliran baš kao i njegovi junaci.

Čitajući *Proces i Preobražaj*, odmah uviđamo da ovo nisu obična djela, obične radnje, a ni obični junaci. Kafka nas u prvi mah šokira, začuđuje, iznenađuje, ali nakon što uđemo u tematiku, shvaćamo da su ti elementi sasvim prirodni i prijeko potrebni. Oba spomenuta djela u sebi kriju dozu zagonetnosti i mističnosti. Životno beživotni junaci podsjećaju na stvaran poredak društva.

Nadalje, govorit ćemo i o subjektu te njegovoj dezintegraciji koja se opet može prilagoditi i primijeniti u stvarnosti. Naime, Kafkini se junaci bore u mučnome svijetu. Ta ih borba očituje i oblikuje u bića bez lica, osobnosti, a na kraju i bez identiteta. Upravo se u njima krije zagonetnost koju nam *servira* sam Kafka. Međutim, nije samo zagonetnost ta koja je upečatljiva kod njegovih junaka, također, oni su vrlo bliski sa stvarnim ljudima koji se osjećaju neshvaćeno i otuđeno što polako prelazi u uobičajena, ali depresivna stanja.

Potom slijedi analiza Josefa K. i Gregora Samse u čemu će nam pomoći razmišljanja različitih autora. Posebno ćemo se osvrnuti na razmišljanja Northropa Fryea. Naime, on progovara o mitu, ironiji, različitim junacima pa čak i onima koji to nisu. Josef i Gregor su velika enigma i vrlo ih je teško objasniti, baš kao i samoga Kafku. Međutim, Frye nas na jednostavan način želi upoznati s jednim drugačijim i novim svijetom u kojem vladaju neka druga pravila koja su prisutna i kod Kafke.

3. FRANZ KAFKA I NJEGOVO STVARALAŠTVO

Kafka je smatran najzagonetnijom književnom osobnošću 20. stoljeća o čemu svjedoči brojna kritička i publicistička literatura.

Napisao je brojna djela, no nijedno nije bilo poznato dok je Kafka bio živ. Slava je potekla tek nakon Kafkine smrti što sam Franz nikad nije ni pomislio. Tim više jer je odredio da se sva njegova književna ostavština spali, no srećom, izvršilac oporuke, Max Brod nije poslušao taj zahtjev, te nije ispunio Kafkinu želju i molbu. Naprotiv, Brod je sve rukopise pripremio za tisak te ih nakon toga i objavio, iako postoje određene sumnje o autentičnosti pojedinih ulomaka (vidi *Leksikon svjetske književnosti – pisci*, 2005: 539.).

Gotovo sva Kafkina djela imaju identičnu strukturu. Riječ je o položaju pojedinca koji se nalazi u nekoj nepoznatoj, apsurdnoj sredini. Također, Kafkini junaci zbunjuju čitatelje jer ih se ne može iskustveno tumačiti. Upravo se po tome njegov svijet dodiruje s bajkovitim. No iako je riječ o iracionalnim zbivanjima, radnja se odvija u suvremenoj građanskoj

sredini u kojoj apsolutno svaka stvar ima svoje mjesto, jedino što su izobličeni odnosi između stvari i pojava. Većina kritičara smatra da Kafkino djelo valja shvatiti kao niz alegorija što je u skladu s lapidarnom jednostavnošću piščeva jezika. No s druge strane to pretpostavlja jedan smislen sustav alegorijskih pojmova čega nema u Kafkinim modelima poremećenih odnosa, ljudskog otuđenja i nemira (vidi *Leksikon svjetske književnosti – pisci*, 2005: 539.-540.).

Kafka je bio iznimno osjećajna osoba, a čitav život i djelo snažno je obilježio negativan utjecaj Kafkina oca, ali i Kafkin problematičan odnos prema vlastitoj seksualnosti. Njegov životni stil dijeli poveznicu s ekspresionizmom i surealizmom (vidi *Leksikon književnika – Životi i misli istaknutih svjetskih pisaca*, 2013: 126.). Od malih nogu Kafka je bio u strahu od oca Hermanna. Otac mu je i fizički bio snažan, moćan, impozantan, za razliku od Franza koji je bio nježan, bojažljiv, boležljiv, nemoćan, osjećajan. Figura takvoga oca kao što je bio Hermann, snažno je djelovala na razvoj Franza Kafke (vidi Brod, 1976: 9.).

S jedne strane možemo analizirati sina slabića, a s druge snažnog oca. Franzu je bilo stalo da iznenadi oca, ali ovaj ga je samo ismijavao i omalovažavao. Zbog svega toga Kafka je izgubio vjeru u sebe, nestalo je i ono malo samopoštovanja koje se možda naziralo u nekim trenucima. Zato je Kafka stekao beskrajn osjećaj krivnje koji se tijekom života samo razvijalo i raslo sve više i više (vidi Brod, 1976: 25.).

Takav ga je način života natjerao da svoja djela piše jednostavnim, oštro ograničenim riječima, a piše i priča o svemu onome što je zapravo nedokučivo, najmračnije i najtajnovitije (vidi Brod, 1976: 37.). Dakle, jezik kojim piše je kristalno jasan, razgovijetan, primjeren predmetu. Kafka je nastojao biti pravilan, istinit, a ispod svega toga tekle su rijeke snova, vizija i neizmjerljivih dubina. Čitatelj naprosto može osjetiti slast u svakoj Kafkinoj

riječi i rečenici. Isto tako Kafka koristi i humor, neku vrstu metafizičkog osmijeha (vidi Brod, 1976: 114.-115.).

U njegovu se djelu prožimaju i snaga i slabost, i usponi i padovi. No u prvome je redu ipak slabost, nešto što na površini podsjeća na dekadenciju, satanizam, umiruće, jezivo... No kada se dođe do kraja upoznavanja s Kafkom, postaje sasvim jasno i razumljivo da on, osim što piše o općoj ljudskoj tragediji, piše i o patnjama svog nesretnog židovskog naroda, mase bez lica i obličja, mase s brojevima, a da ih konkretno ne spominje u nijednom svom djelu (vidi Brod, 1976: 115.-117.). Kafka je u svom dnevniku naveo da je pisanje za njega bilo poput molitve, u njemu je vladao neuništivi duh (vidi Brod, 1976: 189.). *Kroz kaos i ništavilo u Kafkinu svijetu zvoni tiho, ali jasno, zvuk ljubavi za ljudsko stvorenje, one snage ga neće napustiti, "usprkos svemu", te će postati blagoslov zemlje, kako je bilo obećano* (Brod, 1976: 219.).

Kafka u svojim djelima opisuje osjećaj straha i osamljenosti, protivi se društvenom mehanizmu koji ugrožava slobodu pojedinca, progovara o halucinacijama, vizijama, ali prije svega progovara o samome sebi, o svojoj nemoći i osamljenosti dok traga za mjestom u društvu koje ga ne prihvaća. Stil pisanja je poseban i upravo on najviše iznenađuje. Naime, kao što smo već ranije naveli, Kafka koristi kristalno jasan stil i jednostavnost, a opet složenost (vidi Košutić-Brozović, 2006: 421.). U tome i jest čar njegovih djela. Jednostavne, prohodne rečenice koje čitatelj prolazi u jednom dahu, ali se stalno vraća na početak nastojeći odgonetnuti zagonetku koju je Kafka stvorio.¹

Kafkin svijet nije složen ni po ideji razvitka ni po obrascu sukoba. Pišćevi likovi, figure bez psihološke razrade i znatnije individualnosti, ne razvijaju se jer je svijet u kojemu se kreću nešto poput labirinta, a njihovi sukobi samo su prividni jer nedostaju svi uvjeti pravih sukoba: konfrontacija

¹ Poglavlje preuzeto iz: Lamot, Valentina; *Dezintegracija subjekata u Kafkinim romanima*; seminarski rad, 2014.

uvjerenja i približna ravnopravnost. Besmisleno je nazvati sukobom ono što se zbiva u Procesu: sud i Josef K. nisu neki antagonisti koji se mogu omjeriti. Glavni Kafkini likovi ponašaju se kao da su zalutali, nesigurni su, pasivni ili bezuspješni u svojim nastojanjima, ako nisu čak žrtve nekoga iracionalnog zbivanja (Žmegač, 1979: 209.). Isto možemo primijeniti i na Samsu koji preobrazbom u kukca u potpunosti gubi svoj identitet koji zapravo nikada nije ni imao. Ovakva razmišljanja i situacije neodoljivo podsjećaju na našu surovu stvarnost čiji smo dio, htjeli mi to ili ne. Čovjek se svakodnevno bori, primarno s vjetrenjačama koje nosi u sebi, a onda i s onima koje se nalaze izvan njegova tijela.

Pitanje identiteta je iznimno važno kao i pitanje otuđenja. Kafkini likovi su specifični po tome što imaju oba navedena elementa, odnosno nemaju ih. Autor je kreirao zagonetke koje je vrlo teško razotkriti. Svako novo čitanje donosi i nova saznanja, ali i mnoga pitanja o (be)smislu života i čovjekova postojanja. Svaki čitateljev pokušaj i nada da će pronaći odgovore na svoja pitanja vode u još mračnije dubine u kojima žive strahovi od kojih svatko od nas želi pobjeći. Kafka ne bježi, on traga i žudi za suočavanjem, no i ta želja ostaje zagonetka zatočena između dva paralelna svijeta.

U djelima koja smo odabrali za analizu možemo najjasnije iščitati strukturu Kafkina književnoga svijeta. Riječ je o toliko spominjanom položaju pojedinca u jednoj sredini koja se ravna po nepoznatom i alogičnome mehanizmu, a zbivanja se mogu usporediti s mučnim snom. Tako s jedne strane upoznajemo trgovačkog putnika koji se jednog jutra budi u tijelu velikog kukca, ali s ljudskom sviješću, dok s druge strane susrećemo neporočnog građanina Josefa K. koji biva optužen za nešto što nije napravio i pozvan je na sud koji nema nekih obilježja legalnosti (vidi Leksikon stranih pisaca, 2001: 534.). Upravo nas ovi junaci uvode u pomaknuti svijet vrijednosti, društvenih odnosa, dehumanizacije, propadanja.

3.1. KAFKIN STIL

Kada čitamo bilo koje djelo, a posebice Kafkina djela, čitamo ih redom, poglavlje po poglavlje. Tijekom čitanja dolazimo do srži, središta našeg zanimanja i shvaćanja djela. To se događa u trenutku kada shvatimo da smo razumjeli junaka, odnosno da smo spremni suosjećati s njim i biti dio njegova svijeta. Tek tada možemo uistinu osjetiti i doživjeti unutarnje sukobe i dileme Gregora, Karla, Josefa K. i mnogih drugih (vidi Solar, 2005: 65.).

Kafka u svojim djelima pripovijeda o nestvarnom kao da je ono sasvim prirodno i moguće, služi se jezičnim metaforama koje se *ostvaruju* u zbilji. U njegovim djelima postoji jednostavna dosljednost – glavnom se junaku redovito suprotstavlja neka neodređena moć koju ni sam ne može objasniti. Djelovanje i razmišljanje glavnog junaka vrti se u jednom krugu u kojem nema pravog početka ni kraja, ali ni prave radnje. Jedina uporišna točka njegovih junaka je neka unutarnja logika uzaludnog traganja za nekim osloncem u svijetu, društvu, životu i mišljenju (vidi Solar, 1982: 107.).

Ono što posebno fascinira, impresionira i iznenađuje je to što u Kafkinim djelima postoji pravi revolt ili pobuna. Povremeno ipak junaci učine neku gestu revolta te se nastoje suprotstaviti nepoznatoj moći koja ih ugrožava, ali ubrzo odustaju i samo traže izlaz iz mučne situacije u kojoj su se našli. Kafkin svijet zbog toga dobiva i određenu konzistenciju jer je čovjek podvojen i nesiguran u svoje stavove, misli i osjećaje, ne samo u vanjskom, već i u unutarnjem svijetu junaka. No ti se isti junaci bore tako što istražuju, preispituju sami sebe, analiziraju sebe i svoje postupke ne bi li našli nešto u čemu su pogriješili. Odbijaju strašnu stvarnost situacije u kojoj se nalaze pa tako kriza kulture postaje kriza svakodnevice. Uostalom, glavna Kafkina tema predstavlja otuđenje čovjeka (vidi Solar, 1982: 107.-110.).

Osim što je u umjetničku prozu uveo nove motive i tematske sklopove, Kafka uvodi i nove književne postupke. Ponajprije je riječ o začuđujućem

koje nikoga ne začuđuje, koristi elemente bajke koji su u romanu ravnopravni s elementima realističkog pripovijedanja. Javljaju se i parabole koje zapravo nemaju određeno značenje, te alegorije koje se ne mogu razriješiti. Prema tome, zaključak je samo jedan – Kafka je cijeli život tragao za smislom (vidi Solar, 1982: 110.).

U tumačenju Kafkinih, ali i nekih drugih djela često se susrećemo s pojmom *kafkijanski*. Postavlja se pitanje što se krije iza tog pojma. Jedan od mnogih koji su pokušali dati odgovor na to pitanje bio je i Milan Kundera. On smatra da *kafkijansko* predstavlja elementarnu mogućnost čovjeka i svijeta, mogućnost koja nije povijesno određena. Kundera ističe kako su Kafkini romani njegova onirična i zamišljena hiperbola. *Kafkijansko* obuhvaća i javno i privatno područje jer privatno odražava javno, a javno je ogledalo privatnog i jedno bez drugoga ne može (vidi Kundera, 2002: 95.-99.). Sve je to vidljivo putem Kafkinih junaka koji su rastrgani između nemoći, snage, sumnje, slabosti i hrabrosti. Razara ih nešto veliko, kako izvana, tako i iznutra.

Ono što je također važno spomenuti je način na koji se pristupa Kafki i njegovim djelima. Otkrivanju se prilazi s područja psihoanalize, mitologije, psihologije, no ta je zagonetka i dalje nerješiva. Kod Kafke je pripovjedni svijet posve hermetičan, podvrgnut vlastitoj logici i dosljedan. Kafka nas zbunjuje i sva je ta fikcionalna stvarnost defektna, poremećena, alogična no nastupa pod prividom logike i prirodnosti. Ljudski se likovi ponašaju prividno normalno, ali su njihove reakcije mehaničke, marionetske. Ono što je još specifično za Kafku jest netom spomenuti paradoks. Vladaju i apsurdni odnosi koji su posve nemotivirani, a prikazani su kao sasvim razumljivi i svakodnevni. Kafkin je jezik miran, objektivistički, usmjeren na "opisan" detalj, a s druge strane škrt, gotovo bezbojan, nemetaforičan. Baš zbog toga,

smatra Žmegač, Kafka je i dalje zagonetan (vidi Žmegač, 2003: 310.-314.). Vjerojatno će zauvijek ostati vječni misterij.²

Jedna od temeljnih Kafkinih tema jest i otuđenost čovjeka koju možemo doslovno preslikati u današnje društvo jer danas, više nego ikad, postoje i žive pojedinci koji se unutar društva osjećaju izolirano i odbačeno, a samim se time onda i otuđuju. Najprije je otuđenje vidljivo na razini međuljudskih odnosa, a kada pojedinac ne pronalazi izlaz ili barem neki osnovni smisao, naposljetku se otuđuje od samoga sebe i postaje nevidljiva jedinka koja se polako raspada.

Kafka piše o likovima koji istovremeno postoje i ne postoje, koje možemo i ne možemo vidjeti, shvatiti, razumjeti. Kao što smo ranije naveli, autor ne ulazi u dubinsku psihološku karakterizaciju, no bez obzira na to čitatelji se vrlo lako mogu poistovjetiti s njegovim junacima, posebice zato što je današnje vrijeme ono vrijeme koje otuđuje ljudska bića ne samo od drugih, već i od njih samih.

3.2. POJEDINAC vs. DRUŠTVO

Jedno bez drugoga ne mogu i ne postoje, a najčešće ne mogu ni zajedno. Zbog toga su važni kompromisi i prilagodba unutar međuljudskih odnosa.

*Biti kao drugi znači biti kao svijet, a svijet otkupljuje od odbačenosti. Izjednačiti se s grupom koja spašava od usamljenosti znači izjednačiti se s drugima. Osamljena gomila traži utočište u zajedničkom životu.*³ Kafkini su

² Poglavlje preuzeto iz: Lamot, Valentina; *Dezintegracija subjekata u Kafkinim romanima*; seminarski rad, 2014.

³ Jukić, J.; *Fizionomije suvremenog svijeta. Socijalizirani čovjek*, Crkva u svijetu, 1969., preuzeto s: www.hrcak.srce.hr, posjećeno dana: 11. 7. 2016.

likovi upravo suprotni svemu ovome. Ne nalaze svoje mjesto u društvu, ne mogu se prilagoditi drugima, nemaju potrebe biti kao drugi, ne razmišljaju kao ostatak *jednakog* svijeta. Rade sve drugačije, vjeruju u nešto u što drugi ne vjeruju, zapažaju ono što drugi zanemaruju. I kao takvi su drugačiji, odbačeni, pate zbog usamljenosti, ali si ne znaju pomoći. Ponekad čak ni ne žele.

Zbog toga se prepuštaju jednom anonimnom, nevidljivom svijetu i autoritetu. Vlastito mišljenje ne postoji, u protivnom je ta jedinka osuđena na propast. U društvu s toliko ljudi, on će biti izdvojen, izoliran, odbačen i neuračunljiv. Zbog toga čovjek više nije ono što sam zna o sebi, što osjeća, koliko vrijedi i što misli, jedino što je važno predstavlja druge, odnosno mišljenja drugih ljudi, način na koji ti drugi zamišljaju i doživljavaju tog čovjeka pojedinca. Ako je taj isti pojedinac popularan, znači da je netko, da vrijedi, a ako nije popularan, predstavlja ništa i jednostavno ne vrijedi. Čovjek je izložen mnogim pogledima i nema pravo na mišljenje, a niti na privatnost.

Na identičan su način bili izloženi i Kafkini junaci, to jest subjekti. Nije više bilo slobode, nitko nije gospodar vlastitih želja, potreba... Sve ovisi o pravilima onih iznad, onih koji su mnogo moćniji, brojniji, a to je zajednica, narod, skupine. Međutim, oni su zapravo ti koji su ostali bez vlastitog *ja*, postali su roba, obični proizvod. Ljudi postaju stvari, a stvari dobivaju svoju vrijednost. Stvara se svijet neautentičnosti, svakidašnjice, bezličnosti i ravnodušnosti. Prava zajednica pukih brbljavaca, koji zapravo ništa ne kažu.⁴

U svakom slučaju, ljudi su nezadovoljni i nemoćni. No, ponekad je nemoć pojedinca jača od moći čitavog svijeta.⁵

⁴Jukić, J.; *Fizionomije suvremenog svijeta. Socijalizirani čovjek*, Crkva u svijetu, 1969., preuzeto s: www.hrcak.srce.hr, posjećeno dana: 11. 7. 2016.

⁵ Poglavlje preuzeto iz: Lamot, Valentina; *Dezintegracija subjekata u Kafkinim romanima*; seminarski rad, 2014.

Istovremeno, Jakov Jukić u svome radu *Socijalizirani čovjek*, govori kako u današnjem društvu *nedostaje intimnosti i povjerenja, ljudske veze su površne i fragmentarne, gube na osjećajnosti, jer postaju jednolične i koristoljubive. Sve to govori da je fenomen socijalizacije površan, da neka duboka rezistencija sprečava potpunu asimilaciju čovjeka i društva, osobe i stvari. Zbog nedostatka pravog ljudskog socijaliteta moderni je čovjek osuđen na osamljenost, usprkos činjenici da živi u jednom svijetu koji je najviše socijaliziran od svih dosada poznatih. Razornosti grada i neprijateljstva ekonomskog natjecanja ne dopuštaju pojedincu da se usudi na individualnu avanturu, te, bježeći od užasa grada, on se opet njemu vraća jer drugog puta nema. Tako se u suvremenom fenomenu socijalizacije krug zajedništva prisilno otvara i prisilno zatvara* (Jukić 1969: 244.-245.).⁶ Postati dio nečega, najvjerojatnije gubimo svoje ja i osobine po kojima smo nekad bili stvarni, jedinstveni i prepoznatljivi.

Umjesto da društvo potiče samostalnost i kritičko razmišljanje, ali i razmišljanje općenito, ono polako uništava razlike među ljudima i sve ih svodi na isto. Gubi se humanost i ljudskost, a veliča se istost. Čovjek ima pravo na mišljenje ako je to mišljenje u skladu s drugima, čovjek ima pravo na određene aktivnosti ako ih netko drugi odobri. Prema tome, iako tvrdimo kako živimo u slobodnome svijetu, daleko smo od toga. Svi zajedno razvijamo robove suvremenoga doba, postajemo prozirne, isprane i manipulirane figure u tuđim rukama.

⁶ *Izvan svakog, pa i najgoreg društva ljudska molekula ništa ne znači, ona je slijepa žrtva društvenih zbivanja. Gledano s te strane, socijalizacija se pokazuje kao reakcija ugroženog ljudskog individuuma na opasnosti te iste socijalizacije, dakle istodobno kao uzrok i kao posljedica, što otkriva novu coincidentia oppositorum: osamljenost tjera čovjeka pod okrilje socijalizacije, a socijalizacija ga izručuje novoj osamljenosti, pa se logika kruga još jednom potvrđuje i nastavlja. Biti kao drugi znači biti kao svijet, a svijet otkupljuje od odbačenosti. Izjednačiti se s grupom koja spašava od osamljenosti znači izjednačiti se s drugima. Osamljena gomila traži utočište u zajedničkom životu. Tako se stvara jedan svijet bezličnosti i općeg izjednačivanja u ponašanju i shvaćanju, svijet grozno jednak sebi* (Jukić, 1969: 245.).

Kako napominje Jukić, važno je misliti kako drugi misle, vjerovati u ono što drugi vjeruju i raditi što rade i ostali. Upravo je to jedan od razloga zašto moderni čovjek pati od velike doze osamljenosti, a zbog tog se osjećaja izdaje diktaturi javnog mišljenja jer se nada kako će biti prihvaćen, no tek tada postaje još siromašniji. Sve osobine odjednom postaju blijede, gotovo nevidljive, čovjek se svodi na razinu stvari. Na temelju toga, nužno je naglasiti kako je čovjek sa i bez zajednice nepodnošljivo sam (vidi Jukić, 1969: 245.).

Ukoliko je pojedinac u zajednici, utoliko mora živjeti po tuđim pravilima, u protivnom će biti izbačen iz kruga većine te postati izoliran u svijetu nesigurnosti. S druge strane, ako je bez zajednice, čovjek se suočava s brojnim udarcima od strane mase. U današnje se vrijeme čovjek može teško izboriti za svoj identitet. Previše se razmišlja o tome što drugi kažu i misle o nama i našim postupcima, a premalo mislimo na sebe. Sasvim je jasno da bi trebalo mijenjati društvene vrijednosti jer samo tako možemo živjeti slobodno, što je zapravo i temeljni smisao života. Postojati, osjećati, stvarati na slobodi.

Dok ćemo se god skrivati iza nečega ili nekoga, teško da ćemo dostići slobodu, ali i život kojem bismo svi trebali težiti. Dotad će vrijediti sljedeće pravilo: *Ja više nisam ono što stvarno znam, osjećam, vrijedim i mislim o sebi, nego ono što o mome ja misle drugi, odnosno kako me oni zamišljaju – ako je ličnost tražena, ona je netko, ako nije popularna, ona ne predstavlja ništa. Odobravanje je kriterij istine, a vršnjaci porota su našeg vladanja – čovjek živi u staklenoj kući, izložen pogledima i ocjenama drugih* (Jukić, 1969: 245.).

Upravo su na taj način izloženi i Kafkini junaci, no ne bez razloga. Kafka ih je takve stvorio jer je, svjesno ili nesvjesno, htio prikazati stvarni život koliko god nama to djelovalo apsurdno. Međutim, putem ovih djela i

junaka suočeni smo s realnošću i našom današnjicom jer i sami postajemo ljudi bez lica.

3.3. SUBJEKT I DEZINTEGRACIJA

Da bismo shvatili način na koji su stvoreni Kafkini likovi i kako oni uopće funkcioniraju, valja objasniti dva temeljna pojma koja se vežu uz našu temu. Riječ je o subjektu i dezintegraciji.

Važno je da istaknemo mišljenje i stajalište Milivoja Solara u vezi s likom. On ističe da je lik neodvojiv od književnoga djela na isti način na koji je književno djelo neodvojivo od lika. Lik je predstavljen kao oblikovana osoba ili biće s prepoznatljivim ljudskim ili pak nadljudskim osobinama (vidi Solar, 2006: 169.-170.). Također, lik se često mijenja s tipom, a pritom se misli na neke osobine koje su zajedničke mnogim likovima, pa tako razlikujemo "tipove" poput detektiva, škrtaca, hvalisavaca... (vidi Solar, 2005: 57.).

Subjekt je dio književnosti, ne samo poezije, već i proze. Dakako, mnogo je kompleksniji u proznim djelima. Crte koje odlikuju subjekt ovise i o vrsti djela, o tematici i o razdoblju jer nijedan subjekt nije jednak nekom drugom subjektu. Svaki je subjekt jedinstven za sebe, neponovljiv i neusporediv. Postoje i muški i ženski subjekti. Razlika je u tome što se ženski subjekti smatraju slabim polom, one su podređene jačima, boljima i cjelovitim muškim bićima. Međutim, ti isti muškarci kod Kafke nisu nimalo cjeloviti, jaki ili odlučni. Naprotiv, oni su svi do jednoga u potpunosti bezlični. Tako primjerice kod Kafke imamo subjekte koji se bore s društvom, sobom, sa svojim vanjskim i unutarnjim svijetom. Ne mogu ništa postići u tom izopačenom svijetu, stoga se predaju i prepuštaju sudbini čekajući, a ne

znajući što zaista čekaju. Dok čekaju, proživljavaju svoju vlastitu dezintegraciju.

Dezintegracija zapravo označava raspadanje, razaranje neke cjeline. U sociologiji znači raspadanje društva, skupina i organizacija na dijelove, to je posljedica napuštanja tradicije i uspostavljanja modernih institucionalnih veza.⁷ Upravo zbog dezintegracije dolazi do sukoba, ne samo unutar društva nego i pojedinac vodi borbu sam protiv sebe. Kako je u društvu, tako je i s Kafkinim junacima. Oni su pojedinci koji ne vide izlaz iz određenih situacija u koje ih je bacio život, ne vide smisao, ali preslabi su da bi se suprotstavili ostatku *gladnih zvijeri* u društvu koje samo spremno čekaju za napad.

Pojam dezintegracije možemo povezati i s učenjem Sigmunda Freuda koji je analizirao društvo prema karakternim osobinama. Postoje ljudi koji su grabežljivi, izrabljivači, škrti, tvrdoglavi. Svi su oni dio društva u kojem su okrenuti iskorištavanju onih koji su izgubljeni, onih koji se naprosto raspadaju. I sam je Freud tome svjedočio. (vidi Fromm 1989: 62.-63.). *Da li ljudi u pravilu ljube ili mrze, pokoravaju se ili se bore za slobodu, da li su škrti ili velikodušni, zavisi od društvene strukture koja je odgovorna za oblikovanje svih strasti izuzev bioloških* (Fromm 1989: 65.). Time se samo potvrđuje činjenica kako su drugačiji pojedinci uvijek potlačeni, osamljeni i nesretni. Freud ističe da su to ljudi koje društvo ne prihvata, te ih potiskuje, a oni su bespomoćni (vidi Fromm, 1989: 68.).

Marx i Heidegger s druge su strane okrenuti tehnici i tehničkom razvoju društva. Oni smatraju kako je tehnika preuzela vlast nad čovjekom, a on je samo dio tog uhodanog sistema. Točnije, čovjek postaje rob. I to ne samo neki drugačiji pojedinci, već se čitavo društvo *preseljava* u sustav dezintegracije (vidi Flego 2006: 122.). Prema mišljenju Freuda, napredak tehnike znači promjenu za čovjeka. Označava prelazak iz nesvjesnog u svjesno (vidi Flego 2006: 155.).

⁷ Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14911>, posjećeno dana 11. 07. 2016.

Freud napominje kako društvo čine apsolutno svi pojedinci, no samo dio njih zapravo i uspijeva preživjeti. Nekolicina pojedinaca koji čine dio društva, ne osjećaju se nimalo dijelom istoga, već se odmiču i tajnovito skrivaju od drugih, pa čak i od samih sebe (vidi Flego, 2006: 35.). Proživljavaju krize identiteta i duha, no ne mogu ništa promijeniti, već se prepuštaju struji propadanja i dezintegracije. Nastoje živjeti u svijetu nesvjesnog, jer će se samo tako koliko-toliko moći nositi s teretom života u kojem ih bezrazložno optužuju, dok oni bespomoćno koračaju, a ni sami ne znaju prema čemu.

Naposljetku valja istaknuti i kakvi su zaista Kafkini junaci. Oni nisu pravi likovi jer simbolički predstavljaju ljudske jedinke u velikoj mašineriji suvremenog društva, većinom nemaju ni prezimena, već samo inicijal K. što neki kritičari dovode u odnos s Kafkom (vidi Košutić-Brozović, 2006: 421.).⁸

3.4. KAFKINI (ANTI)JUNACI – JOSEF K. I GREGOR SAMSA

Nakon čitanja Kafkinih djela teško da netko može ostati ravnodušan jer Kafka svojim stilom pisanja i načinom na koji oblikuje junake naprosto ostavlja bez teksta.

Autor kreira poseban svijet s nadasve zanimljivim i složenim junacima. Međutim, kada se čitajući *otisnemo* na pučinu, možemo vidjeti da je Franz Kafka tvorac budućnosti. Njegovi su junaci najčešće ukalupljeni u besmisao, beživotnost, besciljnost, izoliranost i izgubljenost. Takva se slika može iščitati u današnjem društvu u kojem su ljudi manipulirani, svedeni na bezvrijedna bića bez vlastite osobnosti i identiteta.

⁸ Poglavlje preuzeto iz: Lamot, Valentina; *Dezintegracija subjekata u Kafkinim romanima*; seminarski rad, 2014.

Kafkini su junaci samo naizgled pripadnici nestvarnoga svijeta, no taj svijet postoji i zapravo smo svi na neki način dio njega. Riječ je o svijetu koji je iznad nas, koji istovremeno daje i uzima energiju postojanja te života koji nije ništa drugo doli igra koji se igra samo jednom, a na nama je da iskoristimo pruženu priliku najbolje što možemo. Mi ćemo se ovdje koncentrirati na jednog junaka, a riječ je o junaku iz romana *Proces*⁹ za kojeg ne možemo reći kako je iskoristio svoju priliku, ali nam je ipak ponudio mogućnost da zavirimo u dubinu njegova unutarnjeg svijeta.

Roman počinje i završava osjećajem začudnosti i jednom vrstom zagonetke koju ne možemo objasniti na jednostavan način, a pitanje je možemo li uopće objasniti ono što doživljavamo i proživljavamo tijekom čitanja. *Od izuzetnog je dojma što pri tome u Kafkinoj prozi nema nikakva pravog revolta ni pobune. Povremeno doduše Kafkini junaci osjete neku potrebu za pobunom, povremeno učine neku gestu revolta i pokušaju se suprotstaviti nepoznatoj moći koja ih ugrožava, ali oni ubrzo odustaju i njihov zdvojni napor svodi se na traženje izlaza iz situacije koju "iznutra" ipak nekako priznaju. U dubini duše Josef K. u Procesu tako priznaje da bi mogao biti kriv, pa baš zato i na neki način dopušta da proces koji protiv njega vodi neki sud, sud o kojem on ništa ne zna i na kojeg ne može ni najmanje utjecati, može biti i opravdan. Stoga Kafkin svijet dobiva neku*

⁹ ...poglavlja u *Procesu* mogu se do znatnog stupnja ispremiješati; svako od njih govori uglavnom o istom; ona opisuju jedan pokušaj i završavaju neuspjehom. Riječ je tako više o nekom ponavljanju nego fabularnom razvoju: zbivanje se vrti u krugu s izrazitim nagovještajima kako je prirodna veza uzroka i posljedice poremećena: krivnja privlači zakon, osuda prethodi optužbi, razmišljanje zašto nešto valja učiniti dolazi poslije učinjenog. Naslov romana *Proces* tako doista znači i proces u smislu sudskog procesa i proces u smislu prirodnih znanosti, ali oba značenja tog naslova dobivaju svoj pravi smisao tek kada ih dovedemo u vezu s osobom Josefa K.-a. Poglavlja romana, naime, predstavljaju svojevrsne etape sazrijevanja odnosa Josefa K.-a prema sudu, etape od početnog tračka sumnje da je negdje možda nesvjesno pogriješio do spoznaje da je sve krenulo krivo i da je osuda na vidiku. ... Kada bismo bili skloni nekoj psihološkoj interpretaciji, mogli bismo reći: cijelo zbivanje u romanu *Proces* zapravo je doista pravi proces, ali u smislu postupne dezintegracije ličnosti poznate iz psihijatrije, sa svim popratnim simptomima kao što su sumanute ideje, prisilne predodžbe ili gubitak integriteta ličnosti (Solar, 2004: 165.-166.).

konzistenciju: čovjek je i iznutra podvojen i nesiguran u svoje vlastite stavove, u svoje misli i osjećaje, baš kao što je svijet izvana podvojen (Solar, 1997: 157.). Prema ovome možemo reći kako je vanjski svijet odraz Josefova unutarnjeg svijeta, ali i obrnuto. U tom unutarnjem svijetu vlada oluja različitih mišljenja, emocija, a upravo se to događa i vani, ali i u svakome pojedincu koji vodi borbu sam protiv svih, ali i samoga sebe.

Na početku smo rekli kako su Kafkini junaci izolirani i izgubljeni, no nisu sasvim pasivni jer se ipak bore, oni istražuju, tragaju za odgovorima i smislom, no na kraju umiru u besmislu svoga postojanja. Josef K. je junak *Procesa* koji ne može opstati jer se nalazi u bezizlaznoj situaciji u kojoj životni smisao nestaje pod okriljem teškog očaja.

Kafka slika svijet bez sigurnosti, bez ljubavi, i pravednosti, svijet u kojem je istina nedokučiva, a ljudi se ne razumiju niti snalaze u proturječnostima (Živny, 2003: 256.). Upravo je ovakvo i Josefovo okruženje u kojem se on ne snalazi. S jedne je strane Josef K., a s druge svi ostali. Sasvim je logično zašto se Josef K. osjeća odbačeno i neshvaćeno dok stoji sam na udaru drugih.

Zanimljivo je što prostor i vrijeme ne možemo konkretno definirati i odrediti, ali ta dva elementa sasvim sigurno korespondiraju sa svijetom i unutarnjim stanjem pojedinca. Prostor i vrijeme su dio junakove svijesti, odnosno podsvijesti. Prema tome, proces koji se vodi na sudu možemo sasvim sigurno dovesti u vezu s unutarnjim osobnim procesom (vidi Živny, 2003: 260.-264.).

Josef K. živio je monotono, no čim je postao čovjek krivnje, poremetio mu se životni ritam. Odjednom je postao glavna meta brojnih sumnjičavih pogleda. *K. je otuđen čovjek u svijetu besmisla. Nema prijatelja, a ne uspostavlja ni osjećajne veze sa ženama. ... Beznadno tražeći odgovore na pitanja o smislu svoga života opterećenog procesom, K. postaje ravnodušan. Ništa se ne događa. ... K. je, osim procesa, prihvatio i kaznu. Dok je tragao*

za rješenjima, stisnut u mišolovci nehumanog sustava bez izlaza (a samo s jednim ulazom), vegetirao je, ali je bio živ (Živny, 2003: 266.). Dakle, Josef se doslovno predao u ruke sudbine, prihvaćajući kaznu koja ga čeka. Umjesto da se pokuša izboriti i dokazati svoju nevinost, on šutke preuzima krivnju i s tim teretom korača u maglovitom društvu. *U Procesu stalno se nešto zbiva, a ipak se sve vrti u krugu, pokušaji da se nešto poduzme ostaju bez rezultata, tako da se sadržaj može shvatiti kao neobičan prikaz uzaludnosti i jalovosti ljudskog traganja za istinom* (Žmegač, 2003: 437.). Upravo je istina jedna od temeljnih ljudskih potreba za kojom se neprestano traga, ali se rijetko pronalazi.

Josef K., baš kao i drugi Kafkini junaci živi u nekom paralelnom svemiru, negdje između sna i jave, stvarnih i nestvarnih događaja tako da i samog čitatelja naprosto uvlači u taj mučni svijet.

Moć imaju oni koji vladaju, a Josef se u tom svijetu nimalo ne snalazi. Okrivljen je za nešto što nije napravio. No bez obzira na to, moćnici su ti koji Josefu određuju način života i naprosto ga *usisavaju* u svijet koji ne poznaje. Prepušten je milosti i nemilosti vlasti. Kriv je po točkama koje ne postoje, po pravilima koja nisu realna. Sve to uništava i Josefa K., na način da se u njemu sukobljavaju unutarnje duševne sile kojima se ne može oduprijeti. Gubi sigurnost u sebe, u svoje spoznaje, više nije siguran ni u svoju nevinost. Tada nastupa dezintegracija, Josefovo raspadanje, najprije iznutra, a potom i izvana. Baš kao i Josef, i Gregor je lik koji predstavlja usamljenog stranca, neshvaćenog u svijetu i društvu koje ga okružuje. Već i po imenima junaka možemo uvidjeti na što je Kafka aludirao pišući o njima. Tako recimo u djelu *Preobražaj* glavnome junaku daje ime Gregor Samsa u čijem prezimenu prevladava korijen *SAM-sa*, što znači da je od dana *rođenja* Samsa bio predodređen da bude sam i udaljen od svih ljudi.¹⁰

¹⁰ Dio preuzet iz: Lamot, Valentina; *Dezintegracija subjekata u Kafkinim romanima*; seminarski rad, 2014.

U djelu *Preobrazba*, Kafka predstavlja još jednog otuđenog čovjeka putem netom spomenutog lika Gregora Samse. Oslikava strahove i nesigurnost čovjeka koji ga dovode na razinu sitnog, nebitnog kukca. Ujedno opisuje bespomoćnost jednog čovjeka koji je nemoćan izboriti se za sebe i obraniti svoj stav u nehumanom sustavu (vidi Živny, 2003: 337.). Na taj je način postao dio *robotiziranoga* društva.

Dok je bio čovjek, Gregor Samsa živio je pritisnut sa svih strana poput kukca pod nečijom cipelom ili prstom koji će ga zdrobiti i uništiti svaki njegov trag (Živny, 2003: 342.). Kod kuće je bio u strahu od oca koji je vršio psihološki teror nad sinom, a na poslu je Samsa strahovao od šefa. U poslovnome svijetu Gregor je bio zarobljeni trgovački putnik. Posao mu je odnio potpunu prevlast u životu, a on je postao još veća mizerna kukavica koja se naposljetku sakrila iza krinke kukca jer je bilo lakše i jednostavnije bježati i skrivati se, negoli se boriti i zaista živjeti.

Gregor je slab i stranac, ne samo u odnosu na ostatak društva, već i u vlastitome domu. Kao što smo rekli, Gregorov je otac bio vrlo hladna i stroga osoba koja je uništavala sina iznutra i izvana. On ocu nije nikada bio dovoljno dobar, nije bio dovoljno muškarac. Stoga možemo reći kako je Gregor već duže vrijeme živio u oklopu, odnosno, vodio je život jednog insekta.

Preobrazba je samo označila definitivan slom i krah, ali i otuđenje od samoga sebe (vidi Živny, 2003: 344.). *Vrhunac je Gregorova poniženja njegovo tužno, samotno umiranje nakon što je sestra u trenutku očaja povikala da Gregor, kad bi to zaista bio on, "odavno bi uvidio da ljudi ne mogu živjeti zajedno s takvom životinjom". Iscrpljen, a i dosljedan svom žrtvovanju za druge, pritisnut krivnjom, Gregor je te noći "uginuo"* (Živny, 2003: 344.). Prema ovome možemo zaključiti kako je Gregor bio dobra osoba, žrtvovao se za druge, ali to ga je stajalo preobrazbe, a kasnije i života. Naime, on kao kukac zrcali bolesno društvo u kakvom živimo danas.

Trenutno traje erupcija i snažne podjele ljudi koje dosad nisu bile viđene. Jake osobnosti plaše i vladaju nad slabim jedinkama. Kafka je ovom promjenom dokazao nesigurnost i nestabilnost ovoga svijeta.

Promjena se s razlogom dogodila u Gregorovoj sobi. Ovaj je junak slaba jedinka i jedinu je sigurnost osjećao u svoja četiri zida, odnosno u svojem prostoru. Međutim, nakon preobrazbe, ni taj prostor više nije djelovao blagonaklono.¹¹ Evidentno je kako je Gregor nastojao pobjeći u sigurniji svijet. Svijet u kojem će se možda osjećati željeno, voljeno i dobro u vlastitom tijelu. Međutim, ovdje možemo postavljati brojna pitanja. Je li taj svijet Gregoru zaista ponudio sigurnost? *Je li Gregorov bijeg u animalno, neprirodno, bijeg od psihičke torture u normalnom životu? Može li čovjek prostor svoje slobode proširiti jedino bijegom od strahova, krivnje i nezadovoljstva u svijet fantastičnoga? Je li izolacija rješenje? Ako je to Gregorov rez, on nije postigao cilj, jer je opasnost uporno stajala na vratima, uvlačila se u sobu, a izravno mu i naudila kad bi se usudio na pogrešan korak i izašao u svijet normalnih opasnosti, s druge strane vrata* (Živny, 2003: 340.). Zar nije cilj i smisao života suprotstaviti se i pobijediti te iste strahove i nezadovoljstva?

Sva navedena zbivanja i promjene izvana djeluju na Gregorov unutarnji svijet, a kukac znači otuđenje baš kao i ukinuće postojanja, kraj života u kojem junak nije postigao cilj niti je otkrio smisao ili pak barem neko opravdanje, to jest objašnjenje zašto živi.

Kafka u ovim djelima miješa različite elemente, te se koncentrira na bizarnost, otuđenje, usamljenost, nelagodu, bespomoćnost i izolaciju. Međutim, ni o jednom liku ne dobivamo previše informacija što se tiče fizičkog izgleda, odjeće, kretnji, stoga možemo reći da ih je Kafka i na taj način dezintegrirao, to jest, oduzeo im je lice. Iako su možda bezlični i

¹¹ *Gregorova je preobrazba bijeg u jedini prividno siguran prostor, iza zatvorenih vrata vlastite sobe* (Živny, 2003: 340.).

statični, ti junaci ne predstavljaju samo sebe, već bismo ih mogli nazvati i tipovima koji predstavljaju određenu skupinu ljudi u društvu koji imaju iste karakterne osobine i koji žive, a da ne znaju zašto i puštaju život da lagano prolazi, a na koncu i da prođe pored njih u tišini kao da nikad nisu ni postojali (vidi Ferk, 2010: 89.).

Središnji lik svakog Kafkinog djela posjeduje, kako je to već bilo rečeno, vrlo malo osobina koje su temeljne. Ta se težnja u oblikovanju likova nastavlja i u drugim Kafkinim romanima. Središnji su likovi "glavni junaci" za koje je s ljudskog i društvenog aspekta karakteristična upravo egzemplarna prosječnost (Ferk, 2010: 89.). S druge je strane prostor koji Kafka stvara u svojim djelima. Taj je prostor identičan junacima i njihovom unutarnjem svijetu – oni su opustjeli, neživi su...

Po svemu što smo prethodno naveli, Kafka je u književnost uveo posebnu vrstu lika, a to je moderni službenik. Nitko nije na ovakav način ocrtao uredsku svakodnevicu i uredske likove (vidi Ferk, 2010: 90.). Kao što smo ranije napomenuli, Kafkini su likovi statični, međutim ipak prolaze kroz neke promjene. Ponajprije je riječ o tome što su na početku junaci predstavljeni kao oni koji odbacuju krivnju, ali na kraju tu istu krivnju shvaćaju i prihvaćaju kao nešto sasvim normalno. Riječ je o preokretu koji se događa njima u svijesti, pravog pomaka nikada nema (vidi Ferk, 2010: 92.).

Kafka ne prikazuje one koji doživljavaju poraze, nego one koji su već poraženi, one koji su unaprijed pobijeđeni. Kafkini se likovi kreću na način da koračaju u mjestu, možemo reći da je riječ o kretanju bez cilja, samo je polazište kraj (vidi Ferk, 2010: 93.). Ovi junaci stoje u mjestu, kao da tapkaju u magli, bezizlaznoj situaciji, potpuno nemoćni i nezainteresirani, osuđeni na propast, pa zapravo nije ni čudno što se ne žele upuštati u borbu protiv društva jer za njih ništa nema smisla.¹²

¹² Dio preuzet iz: Lamot, Valentina; *Dezintegracija subjekata u Kafkinim romanima*; seminarski rad, 2014.

4. TRAGIČKA IRONIJA

U ovom ćemo se dijelu rada baviti teorijom koju je objasnio Northrop Frye. On na zanimljiv način povezuje dijelove u cjelinu.

Naime, Frye navodi termin ironije čije polazište nalazi u Aristotelovoj *Etici*, a potpuno ga prirodno primjenjuje u Kafkinim djelima (vidi Frye, 2000: 53.). *Termin ironija, dakle, označuje način kojim se netko pričinja slabijim nego što jest, što u književnosti postaje najčešće načinom da se kaže što je moguće manje a da to znači što je moguće više, odnosno općenitije, što postaje sklopom riječi koji se odvraća od izravne tvrdnje ili vlastita vidljiva značenja* (Frye, 2000: 53). Kafka je upravo na ovakav način stvorio svoja djela i junake. Josef K. i Gregor Samsa su slabe jedinke, ali nizom postupaka i suprotstavljanjem drugih snažnih likova, oni postaju još slabiji i još jadniji. I ne znamo mnogo o njima, no znamo dovoljno da možemo prepoznati one koji žive svoju vlastitu monotoniju na rubu.

Mogli bismo reći kako je ironija rođena iz niskomimetskoga što znači da uzima život točno onako kako ga vidi (vidi Frye, 2000: 54.). Za Kafku je nužno reći kako je pomalo ironičan na svoj način, a isto tako ne možemo ne istaknuti koliko je zapravo Kafka zatvoren i upravo u toj zatvorenosti čitatelj može osjetiti ironiju, ali i neku vrstu tragedije. To nas dovodi do novog pojma, a riječ je o tragičkoj ironiji koju definitivno možemo spojiti s Kafkinim junacima.

Ovaj spomenuti pojam predstavlja junaka koji je izdvojen iz društva u kojem živi. Glavni element ovoga tipa ironije znači da sve što doživljava junak nije u skladu s njegovim karakterom (vidi Frye, 2000: 54.). Teško je odrediti kakav karakter imaju Kafkini likovi i pitanje je imaju li uopće ikakav karakter. Više djeluju kao prazan list papira kroz koji možemo vidjeti baš zbog te prozirnosti. Ipak, neku osobnost imaju, ako ništa drugo, onda osobnost i karakter nevinog osuđenika i kukca.

Tragedija je razumljiva, ne zato što sadrži nekakvu primjerenu moralnu pouku, već u onom smislu što ga je Aristotel imao na umu kad je govorio o prepoznavanju kao bitnom za tragičku fabulu. Tragedija je razumljiva zato što je propast vjerodostojno povezana sa situacijom. Ironija izdvaja iz tragičke situacije osjećaj proizvoljnosti, osjećaj toga da žrtva nije imala sreće, da je bila odabrana nasumce ili ždrijebom te da ono što joj se događa ne zaslužuje nimalo više negoli tko drugi (Frye, 2000: 54.). Upravo se to dogodilo Josefu K. i Gregoru Samsi. Oni su bili žrtve viših sila, nepravednog života koji je baš njih odlučio kazniti.

Frye je takvog junaka nazvao *pharmakos* ili žrtveno janje. Dakle, riječ je o junaku koji je slučajno kriv i to samo zato jer je dio društva krivnje pa je kao takav odabran da nosi krivicu cijeloga društva na svojim leđima. On se može braniti, ali završit će tragično jer je tako zapisano i određeno. Nevinost i krivnja prema tome čine dva suprotna pola (vidi Frye, 2000: 55.).

Osim toga, *na jednom je polu neizbježna ironija ljudskog života. To što se događa, primjerice, junaku Kafkina Procesu nije rezultat onoga što je on učinio, već ishod onoga što on jest a to je "odveć ljudsko" biće. Arhetip neizbježno ironijskoga je Adam, ljudska priroda sa smrtnom presudom. Na drugom je polu nepodudarna ironija ljudskoga života u kojemu svi pokušaji da se krivnja prenese na žrtvu daju toj žrtvi stanovito dostojanstvo nevinosti. Arhetip nepodudarno ironijskoga je Krist, savršeno nevina žrtva isključena iz ljudskog društva. Na pola puta između njih nalazi se središnji lik tragedije koji jest ljudski, a ipak junačkih razmjera koje često sadrže naznaku božanstva (Frye, 2000: 55.).* Ovakvo se razmišljanje ne može primijeniti samo na Josefa K., već i na Gregora Samsu jer su obojica izdvojeni iz društva čiji su dio. Međutim, obojica imaju vlastita razmišljanja o svijetu, životu i društvu, a ta se mišljenja ne podudaraju s većinom. Upravo je to glavni razlog zašto su izbačeni iz *kruga*. Oni su jedinice koje označavaju prijetnju

drugima i zbog toga su izopćeni, ali i kažnjeni na smrt. Kao takvi pripadaju društvu do određene razine, ali ubrzo postaju neželjeni.

Ironija često vodi prema mitu s kojim stvara obrise žrtvenih obreda, a to je vrlo često kod Kafke u čijim se djelima pojavljuju suvremeni tipovi tragičke ironije poput umjetnika, Židova, Svatkovića i chaplinovskog klauna (vidi Frye, 2000: 56.). Čitajući *Proces* i *Preobrazbu* možemo uvidjeti mnogo sličnosti između dvojice junaka. I Josef K. i Gregor Samsa su praktički sami na svijetu, izolirani, izgubljeni, tragaju za vlastitim *ja*, ali ga nikada ne pronalaze. U konačnici gube bitku i rat. Nijedan od njih ne zna zašto mu se događaju pojedine stvari, zapravo ne znaju ni zbog čega su živi. Ono što je sasvim jasno jest da se kreću u krug, a upravo takav je život – kretanje u krug.

U *Preobrazbi* se susrećemo s poremećenim ljudskim odnosima, njihovom nesigurnošću, kolebljivošću, strahovima, neznanjem, slabošću, naivnošću... Gregor nema nikakvu potporu, on je stranac u vlastitoj obitelji koja ga doslovno podnosi samo zbog novca. Upravo je obiteljska potpora ono za čime Samsa najviše žudi i čezne i to je zapravo jedino što bi ga moglo vratiti među žive, odnosno među ljudska bića. Međutim, nakon njegove preobrazbe i potpune promjene, obitelj bježi od njega kao od monstruma i time pokazuju svoje pravo lice. U tim je trenucima najbolje vidljiva ta jeziva i mučna obiteljska svakodnevnica. Zbog toga je *Preobrazba* jedna od najjačih i najtužnijih svjedočanstava o otuđenosti međuljudskih odnosa (vidi Leksikon svjetske književnosti – djela, 2004: 519.).

S druge je strane roman *Proces* čiji naziv ne znači isključivo parnicu, već i kretanje. To kretanje znači život. Josef K. se neprestano negdje kreće, ali na kraju završava opet na početku. Ovo je djelo slika građanske zbilje piščeva doba, no sasvim je sigurno da može biti slika i našeg suvremenog doba, to jest naše sadašnjice. U cijelom se djelu prožima smiješno, groteskno, ironično, tragično, čudno, tjeskobno, varljivo, obično, neobično, a

čitatelj uzalud očekuje neko rješenje ili konačno prosvjetljenje. *Proces* ujedno predstavlja zagonetku života i potiče otvaranje povijesnih, individualnopsiholoških, metafizičkih, socioloških i teoloških pitanja (vidi Leksikon svjetske književnosti – djela, 2004: 528.-529.). Naposljetku, Josef K. i Gregor Samsa umiru na identičan način na koji su živjeli – u tuzi, boli, očaju i usamljeni.

Prema svemu što smo dosad naveli, valja napomenuti kako Kafkino stvaralaštvo pripada četvrtom i petom modusu o kojima promišlja i govori Northrop Frye. Četvrti je modus niskomimetski što znači da je junakova moć jednaka našoj, jednaka običnom čovjeku, dok je peti modus ironijski u kojem je junak intelektualno i tjelesno slabiji od običnog čovjeka (vidi Poljak Rehlicki, 2012: 2.). Junaci koje smo mi prikazali u našem radu pripadaju u oba modusa. Dio su četvrtog jer se svatko od nas može s njima poistovjetiti, posebice ako je riječ o izolaciji i odbacivanju iz društva. U današnje vrijeme čovjek ima gotovo sve na raspolaganju, no pored svega toga, i dalje je obična jedinka svedena na nešto sićušno što se može pregaziti u trenu. Osim toga, čovjek je danas i više nego izoliran i usamljen.

Kafkini su junaci i veliki poklonici ironije jer po onome kako postupaju, odnosno kako ne postupaju, vidi se njihova slabost i izgubljenost u vremenu i prostoru. U potpunosti su nesnalažljivi, a po tome su ispod običnog čovjeka.

4.1. MIT ILI NEŠTO DRUGO?

Frye se dosta bavi i proučavanjem mitova, a mit je sastavni dio života. Prema tome, sastavni je dio i književnosti.

Mit predstavlja određeno kruženje koje je prisutno u Kafkinim djelima. Osim toga, kod Kafke je očita prisutnost mitskih motiva, slika i situacija, ali i tajnovitih zapleta. Ipak, valja biti oprezan jer su Kafkine poruke samo naizgled nalik mitskim porukama (vidi Solar, 1998: 191.-192.). *Kafka doista opisuje nešto nalik mitu, ali on ne opisuje ono što opisuje mit, nego on opisuje neku vrstu "zgranutosti" pred mitom. I to, doduše, može biti mitska situacija, jer mit nerijetko oblikuje "zgranutost" pred apsolutom... Ipak, to je samo prividno tako i kod Kafke, jer se Kafkini romani "ne izjašnjavaju". Oni ne mogu ništa imenovati, čak ni glavnog junaka, a kamoli pokretače stvarnog djelovanja. Sve je anonimno, a jedino što postoji, što je jedino izvjesno, i nad čime su zapravo Kafkini junaci "zgranuti" (jer ih inače ništa ne može začuditi, budući da znaju da ne znaju temeljna pravila "igre svijeta"), to su spisi; to su tekstovi (Solar, 1998: 192.).*

Ono što možemo utvrditi jest činjenica kako se mitovi međusobno tumače, dok se to s Kafkinim djelima ne događa. Upravo suprotno, sve što se odvija u njegovim djelima, samo dodatno komplicira, otežava i zamršuje cijelu priču. Epizode postaju sve složenije što onemogućuje pravu interpretaciju. Kafka svojim stilom ne stvara nikakav prepoznatljiv sadržaj, nego ga dodatno zatvara i skriva pod velom tajanstvenosti (vidi Solar, 1998: 193.). U odnosu na roman, mit teži *ulasku* u dubinu, proučavanju onoga što se nalazi ispod teksta. Zbog toga mit i roman *žive* na suprotnim stranama (vidi Solar, 1998: 194.).

Bez obzira na ovakva promišljanja, mit je dio života, a život predstavljaju i Kafkina djela te njegovi junaci koliko god to zvučalo

apsurdno. Kafka je možda prikazao život i društvo na mitski, ironičan, apsurdan način, ali u globalu je pokazao samo istinu i ništa više. Svaki se drugi čovjek osjeća kao kukac kojega svi gledaju sa začuđenim gađenjem. Svatko se kad-tad hvata u koštac s različitim životnim procesima i tek nam tada postaje jasno koliko smo slabi, jadni, neshvaćeni, izolirani i mali u odnosu na društvo koje je zaglibilo u živom pijesku zvanom *život prema tuđim pravilima*.

Kao pojedinci, ali i kao kolektiv predstavljamo svu svoju nemoć i nedorečenost. Svedeni smo na ništa. Kafka u *Procesu* i *Preobrazbi* čitatelju ostavlja prostora za istraživanje, proučavanje, traganje, propitkivanje samoga sebe i svojih postupaka te slobodno možemo reći kako su ova djela jedna vrsta mita koja u sebi skrivaju mnoga pitanja, ali i nude mnoge odgovore, samo nam je potrebna snaga i hrabrost da se s njima suočimo jer je ključ otkrića ionako u našim rukama.

Proces i *Preobrazba*, bez obzira na svoju zatvorenost, otvaraju različite mogućnosti. U *Preobrazbi* je možda riječ o odnosa umjetnika i okoline u kojoj obitava, možda o kazni zbog nesposobnosti da odraste i da se brine sam za sebe ili se možda radi o potiskivanju i skrivanju iza vlastite prirode. *Proces* je također paradoksalno djelo. Josef K. je uhićen, ali bez obzira na to, on može nastaviti raditi i živjeti kao što je to činio i dosad. Međutim, i ovdje je prisutna simboličnost koju spominju brojni autori, a riječ je o kompleksnosti unutarnjeg svijeta i propitivanju vlastite savjesti.

Sve ovo možemo primijeniti i usporediti s današnjim načinom života. Svi bismo radije bili kukci, negoli odrasli ljudi koji su primorani brinuti za sebe i druge. Svi smo suočeni s osobnim burnim i složenim unutarnjim svijetom, samo ne želimo priznati. Nastojimo se oduprijeti nečemu što je dio nas, a ta je veza zapravo neraskidiva. U tome je čar Kafke i njegovih djela. On nije stvarao kako bi podilazio čitatelju, već ga je na neki način prisilio da

se suoči sa stvarnošću. Zbog toga se ta djela čitaju više puta jer svako novo čitanje otvara neka nova vrata.

Odlučujuće je pitanje može li se – i treba li – Kafku čitati onako kao što čitamo većinu književnih djela, s namjerom da uskladimo svoj iskustveni obzor s naravi svjetova. Možda je autorova nakana bila da izazov zagonetnosti bude, tako reći, posljednja riječ njegovih djela. Nemogućnost tumačenja u smislu razumskog dešifriranja bila bi tada svojevrsan odgovor suvremenom svijetu u kojemu nesklad između opće tehnološke racionalizacije i atavističkih strasti u ljudskom ponašanju stvara predodžbu o apsurdnoj zbilji. Nije zadaća književnog djela da nas bodri ili tješi, nego da u nas unosi nemir i čuđenje. Knjiga "mora biti sjekira za zamrznuto more u nama", napisao je Kafka u jednom pismu... Te su riječi ostale i njegova poetološka oporuka (Žmegač, 2003: 439.-440.). Svi mi tragamo za životnim smislom. Na kraju krajeva, stvoreni smo da ostavimo nekakav trag u vremenu. Međutim, rijetki su oni koji taj smisao pronađu, a još su rjeđi oni čije se ime pamti.

Kafka je svojom osebjnom ličnošću ostavio neizbrisiv trag, kako u književnosti, tako i u društvu. Postao je, baš kao i njegova djela, sjevremen i vječan, postao je priča koja nikad nije gotova te je zbog toga nepresušan izvor inspiracije. Možemo slobodno na kraju dodati kako je Franz Kafka sam po sebi tajanstveni i nikad otkriveni mit.

5. ZAKLJUČAK

Franz Kafka predstavlja veliki izazov i vjerojatno najveću zagonetku u književnosti 20. stoljeća. Stvarao je djela koja u čitateljima izazivaju veliku dozu različitih emocija.

U djelima koje smo odabrali za analizu, upoznajemo dvojicu junaka, Josefa K.-a i Gregora Samsu. Obojica su vrlo slični, a opet različiti. U tome i jest Kafkina snaga. Njegova djela i junaci zapravo prikazuju stvarnost. Koliko je god riječ o složenim junacima, toliko se s njima možemo poistovjetiti jer prikazuju kompleksnost života. Čitajući *Proces* i *Preobrazbu* možemo naslutiti kako autor svoje likove nastoji približiti čitateljima, ali i kako preko njih progovara i prikazuje sebe. Mnogo je sličnosti između Kafke, Josefa i Gregora. Sva su trojica prolazila kroz velike i teške životne prepreke, a još je tužnije što su sva trojica završila tragično.

Upravo zbog toga sa sigurnošću možemo tvrditi kako je Kafka pisao o životu, stvarnosti, mukama, nedaćama koje prate i mogu pratiti svako ljudsko biće. Na svoj je specifičan način prikazao ono što muči ljude i s čime se sve ti isti ljudi mogu susresti u životu. Kao što smo već nekoliko puta naglasili, živimo u društvu koje se protivi i strahuje od bilo kakve različitosti, odnosno *drugosti*. Ako netko ustraje biti drugačiji od drugih, postoji velika opasnost da će ga društvo naprosto izopćiti, a tada će ostati sasvim sam. Josef i Gregor su bili drugačiji, a potom su prebačeni u višu zonu različitosti i u tom su trenutku osuđeni na propast.

Koliko ih god promatramo kao izmišljene likove, toliko se ne možemo oteti dojmu da smo i mi sami Josef i Gregor. Možemo mi bježati i zatvarati oči pred istinom, ali ta će nas ista istina kad-tad sustići u životu. Kafka je to predosjećao i zbog toga je u djelima stvarao slike stvarnoga života kako bi upozorio, naglasio i ukazao na ono što dolazi.

U ovome je radu cilj bio ukazati na kompleksnost svijeta, društva i pojedinca. Do tih smo odgovora pokušali doći putem promišljanja različitih autora čije smo riječi ovdje zabilježili. Međutim, još uvijek nitko nije došao do konačnih odgovora. Još nitko nije otkrio Franza Kafku iznutra, a on je ostavio neizbrisiv trag u književnosti. Ostavio nam je mnogo prostora da sami sebi postavljamo pitanja i da se suočimo sa svojim strahovima. Ili da se barem pokušamo suočiti s najvećim strahom ikada – sa životom i da zaista živimo.

6. SAŽETAK

Ovaj je rad nastao na temelju proučavanja određene literature koja nam je pomogla u analizi dvojice junaka iz romana *Proces* i pripovijetke *Preobrazba*. U prvome dijelu junacima prilazimo više sa psihološkog stajališta, a u drugome se bavimo teorijama Northropa Fryea.

KLJUČNE RIJEČI: Franz Kafka, subjekt, otuđenost, samoća, dezintegracija, tragička ironija, mit.

7. LITERATURA

1. Brod, M.; *Franz Kafka – Životopis*, Znanje, Zagreb, 1976.
2. Ferik, J.; *Pravo je "Proces" o Kafkinoj pravnoj filozofiji*, Naklada "Lara", Zagreb, 2010.
3. Flego, G.; *Um, eros i društvo*, Politička kultura, Zagreb, 2006.
4. Frye, N.; *Anatomija kritike*, Golden marketing, Zagreb, 2000.
5. Fromm, E.; *Veličina i granice Freudove misli*, Naprijed, Zagreb, 1989.
6. Kafka, F.; *Proces*, Europapress holding, Zagreb, 2008.
7. Kafka, F.; *Proces*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.
8. Kafka, F.; *Proces, Preobrazba i druge priče*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
9. Košutić-Brozović, N.; *Čitanka iz stranih književnosti 2*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
10. Kundera, M.; *Umjetnost romana*, Meandar, Zagreb, 2002.
11. Lamot, V.; *Dezintegracija subjekata u Kafkinim romanima*, seminarski rad, 2014.
12. *Leksikon književnika – Životi i misli istaknutih svjetskih pisaca*, sastavio Francis Amalfi, Dušević & Kršovnik d.o.o., Rijeka, 2013.
13. *Leksikon stranih pisaca*, glavna urednica Dunja Detoni-Dujmić, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
14. *Leksikon svjetske književnosti – djela*, glavna urednica Dunja Detoni-Dujmić, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
15. *Leksikon svjetske književnosti – pisci*, glavna urednica Dunja Detoni-Dujmić, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
16. Solar, M.; *Edipova braća i sinovi*, Naprijed, Zagreb, 1998.
17. Solar, M.; *Ideja i priča*, Golden marketing, Zagreb, 2004.
18. Solar, M.; *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

19. Solar, M.; *Suvremena svjetska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
20. Solar, M.; *Suvremena svjetska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
21. Solar, M.; *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
22. Živny, M.; *Književnoznanstvena obilježja djela u: Kafka, F.; Proces, Preobrazba i druge priče*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
23. Žmegač, V.; Škreb, Z.; Sekulić, Lj.; *Ekspressionizam i srodna strujanja u: Povijest njemačke književnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2003.
24. Žmegač, V.; *Izazov svijesti u: Kafka, F.; Proces*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.

IZVORI S INTERNETA:

1. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14911>, posjećeno dana 11. 7. 2016.
2. Jukić, J.; *Fizionomije suvremenog svijeta. Socijalizirani čovjek, Crkva u svijetu*, 1969., preuzeto s: www.hrcak.srce.hr, posjećeno dana: 11. 7. 2016.
3. Poljak-Rehlicki, J.; *Lik vojnika u američkoj prozi 20. i 21. stoljeća*, 2012., preuzeto s: www.ffos.unios.hr, dana: 11. 7. 2016.